

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Силует

Наталена Королева

Харків
«ФОЛІО»
2020

ЗАПОРОЖЕЦЬ

...Я ж думала, я ж гадала:
запорожець, ненько!..

З дитячих літ мала я два гострих бажання: їхати пустинею на верблюді й побачити правдивого, живого запорожця. Перше збулось і навіть у більшій мірі, як я колись хотіла. Хоча, правду казавши, вражіння не розчарувало моїх дитячих мрій. А от друге...

В 19 літ я напевне знала, що воно не можливе. У нинішню добу — запорожця? Хіба що на Репинському портреті — Василя Тарнавського, або — на театральних підмостках. Ах, — не справжні!.. Але в житті часами збуваються й неймовірніші бажання. Тож нема дива, що бодай у підзимку життя довелося здибатись з «живим запорожцем». Навіть у своїй хаті, на еміграції побачила я людину з цією етикеткою. Старшина українського війська, елегантно-галантний, м'який у словах і рухах, беззавдно цілував дамам ручки, а лицарського духа мав стільки, що аж обурювався європейським звичаєм орати коровами:

— Але, але... Корова — все ж таки дама!..

Та ж незабаром... Але, скажу коротко: цей запорожець розчарував мене цілковито. Навіть мало-мало не знищив екзотично-барвистого образу, пов'язаного в моїй уяві з цим словом. Бо ж таки я знала правдивого запорожця, хоч і не було на ньому тієї наліпки...

* * *

Було це на Кавказі.

В 19 літ я мала змогу ганяти наввипередки з вітром. На хвильку зупинилася в маленькому містечку, на са-

міському турецькому кордоні. Ніхто мене тут не знав, і я не знала нікого. Та мусила спинитись саме тут, бо на попереднім перегоні я зконстатувала, що в моїх кишеньках нема ні шеляга: чи я згубила, чи хтось мене обікрав. Я спинилася й чекала на гроші. Смутно? Кому ж в 19 літ буває смутно? Я мала з собою фарби, знала тутешню мову, на якій було стільки легенд і казок.

Нарешті містечковий «парикмахер», він же — листонош й прач в одній особі (бо ж там жінки вважають нижчим своєї гідності прати чужу білизну), приніс мені повідомлення:

— Гроші на пошті!

Пошта десь кількометрів за п'ять. Має певні урядові години, тож треба хапатись. Що ж була я призвичаєна до європейських порядків, то взяла з собою два листи з копертами, мені адресовані, чого вистачало скрізь на потвердження моєї автентичности. Але ж виходячи, згадала, що я в межах Азії, й захопила ще з собою й паспорт. Та для прецизного урядовця містечкової пошти й того було замало.

— Хто вас знає в містечку й може потвердити, що паспорт — дійсно ваш, а гроші прислано вам, а не когось іншому?..

Я була в розпуці. Не можуть же бути мені свідками ті пастухи чи жебрачки, що розповідали мені казки, бо ж їм жадна сила не висвітлить, що то є — паспорт?! Була в мене лише одна надія — льогіка. Але ж, мабуть, і сам Зенон не доказав би тут нічого, бо на всі мої безконечні вмовляння, була все та сама, лише крещендо подражнена, відповідь:

— Гроші великі, видати їх не можу, бо я вас не знаю!

В запалі нашої дебати ми не звернули уваги на дзеленчання «глухих» острогів. Певне військовий з тими

острогами стояв за моєю спиною, терпеливо чекаючи, коли урветься дискусія, і я закінчу свою справу.

— В сотенний раз кажу вам: я вас не знаю...

В цей мент міцна рука легенько відсунула мене від віконця, а потім масивний кулак стукнув по його лутках:

— Так ти гадаєш, сучий сину, що панночка тобі, дурневі, візити буде складати?!

Кремезна постать червоновидого «повного» генерала застувала мені переляканого урядовця, що кинувся до шкатули. А генерал — з молодим обличчям, дитячими, предобрими очима, гремів командирським басом:

— Панночку знаю я! Якого ж тобі ще сучого сина треба?!

Генерал цокнув передо мною острогами й, уклонившись не гірш за оперних «грандів», освідчився:

— Генерал од артилерії Зл-ин. Перепрошую, що так несподівано втрутився. Але ж з тими ослами треба вміти говорити! — й витер білі, довгі вуси.

Без сумніву, генерал добре знав своє оточення: урядовцеві й на думку не спало сперечатись чи образитись. В одну хвилину задовольнив моє законне бажання, а одночасно спричинився до цікавого для мене знайомства. Того ж таки дня втрапила я до пані генералової — «генеральші», що над вечір скінчилось «товариським обідом» з нею та генералом в єдиному містечковому готелі.

Тепер уже мене тут знали всі, бо ж мій несподіваний заступник був неабиякою «персоною» — начальником певної військової бранжі цілого Кавказу. В цьому ж містечку опинився випадково по закінченню маневрів, що відбулись десь у сусідстві. Генеральша ж любила дві речі в світі — цукорки та свого чоловіка, й ніколи з тими предметами не розлучалась.

— Як мадам Сан-Жен зі своїм Лефевром, — просто-душно сміявся генерал.

Випадкова зустріч на пошті перетворилась у велике приятельство між мною та генераловою. Аж я не могла відмовитись заїхати на короткий час у маєток З-них, десь під Сухумом.

Від Араратів до Сухума — не близький світ, і шляхи для подорожі тут не з найліпших. Таж у ті часи люди не знали життя на-квап і в гостину до приятелів їхалося по три-чотири доби в зручному сідлі. Тож, коли я опинилася в Батумі, — не могла не додержати обіцянки, бо ж до Сухуму відціль, як говорили аборигени, було всього два кроки.

Найнявши коня й провідника, подалась я в мандри. Швидко ми покинули «Военно-Осетинську» управлену дорогу й поїхали манівцями. Мені здавалось, що мій провідник не дуже знається на шляхах. Певне, що в провідники такому хлопчиськові, як я (бо їздила я по Кавказу тільки в парубоцькій східній одежі, щоб не викликати зрозумілого погіршення), вистачало й недосвідченого юнака. Для мене відразу не було сумніву, що ми блукаємо. Треба було бодай справно тримати напрям. Та ж вечір застукав нас у дорозі. І коли споночило, а місяць ще не виходив, — я порівнювала себе з бурсаками з «Вія». І ця думка примусила мене забути про обережність та підштовхнула до співу. «Де ти бродиш, моя доле?» — затягла я повним голосом, забувши, що себе зраджую. Та ось по двох-трьох фразях темна ніч відповіла мені дрібним тупотінням кінських копит. До нас скакало кілька їздців, а за хвилину вже гукав знайомий бас:

— Агов! Сюди... І де вас уночі носить сила Божа?!

Ще за кілька хвилин генерал мало не поторощив мені рук у сердечних привітаннях.

Стурбований, що я не прибула до смерку, він виїхав з свого хутора з кількома козаками-ординарцями мені назустріч. Почасти, щоб привітати гостя, а почасти, щоб дати змогу орієнтуватись, коли б я зблудила, — генералові «молодці» позапалювали ватри.

— Та, нема що казати, нині час для нічних подорожей не такий уже й зручний, — недбало кинув генерал.

Ми надолужували страчений час, а перед нами все розквітали нові й нові вогні в напрямі до генералового «зимовика». Та ось щось несподівано з-за дримаючих темних скель кинуло під ноги нашим коням тривогу. Вони захвилювались, захропли, а з темної пільми озвалася калічена татарська мова:

— Люде подорожні, спиніться! Сюди нема шляху! Генерал запитав у тій же мові:

— А що ж ти там робиш, коли там нема шляхів? Йди лишень сюди, ближче.

Десь під нами, в ущелині, щось вовтузилося, бурмотіло й відпльовувалося. Нарешті прозвучали українські слова:

— От і добалакайся з цими нехристями, особливо ж, як чоловік застрягне в ущелині з возом!

Тон слів такий розпучливо-безнадійний, а водночас чути в ньому й безмежну погорду до «нехристів». Хоч і повна пільма, а ясно бачу того чумака, що стоїть там з рукою в чуприні, уперто дожидаючи, аж поки прив'язаний за ніжку на його мажі півень не проголосить світанку.

Та уяву прогнав мій генерал, що з місця почав знову з «сучого сина» по українському:

— То ти, бачу, здурів, сучий сину, цими дорогами поночі возом їздити? Га? Що ж це тобі — Конотоп чи Золотоноша?!

І поки генерал приперчував свою щирю мову, з піїтьми вималювалася біла, кремезна постать правдивого чумака. Полотняна сорочка, такі самі широчезні штани, солом'яний бриль з великими крисами, а з-під їхньої тіни — довгі білі вуса. Чисто, як із Золотоноші!..

Підійшов гідно до самого генералового аргмака, скинув бриля, витер вуси, немов збирався цілуватись, і м'яким, схвильованим голосом подякував:

— Ну ж, і спасибі ж вам, паночку, на добромуму слові. От таки привів Господь зо своїми людьми в цій дикій стороні здибатись. І хто б подумав?! Я бо гадав: звісно, нехристі чорномазі. Аж воно, бачу, таки наші люде! Дай же вам, Господи, щасливої дороги...

Козаки миттю увільнили «чумацьку мажу», але му-сіли ми ще трохи затриматись, бо ж зустрічний прохав:

— Зробіть, люде добрі, мені старому Великдень... Хай почую ще бодай одно солодке слово! Хоч лайте, аби по-нашому.

Приїхали ми на генеральський «зимовик» по півночі. Генералова цілувалася, сміялася, хрестилася й одно-часно готова була згубити сльозу:

— Ах, Боже! Тепер бо такий час, що тремчу й тремчу, поки його нема вдома! Якби ж ти знала, дитино моя, чим йому загрожують розбійники!

— А, лиши! Й зайво не хвилюйся, — знизав плечем генерал. — Ручу тобі, що нічого мені не станеться, бо сьогодні я велів виліпити по всіх заулках, майданах і мі-стах отсю цидулку.

Він витяг з кишені кілька друкованих листочків, подіб-них на театральні афішки, де було в мовах татарській, вір-менській та московській написано приблизно такий текст:

«...Я, Іван Михайлович Зл...ин, всемілостивіишому царю своєму генерал, а вам, сучим синам, — начальник,

чув, що ви нахваляєтесь мене вбити. Так от, щоб ви не поранили або не вбили когось помилково, цим оголошую вам, що від нині виходитиму лише в білій черкесці з помаранчевого кольору башликом. Папаху матиму сіру. Коли хочете вбити, вбивайте, лише не забудьте, що тоді ще й ваші правнуки мене споминатимуть»!..

Чи ж не було в цьому «маніфесті» правдивого духу Сіркового, зафіксованого в історичному «листі запорожців до турецького султана»? Та ж мого щирого сміху не поділяла генералова:

— От він такий завжди! Ліпше б охорону збільшив або пошукав би наперед розбишак! Прецінь маєш силу.

— От то тож бо й є! Маєш силу!.. Та ж зрозумій, Марусю, що силу треба лише показувати здалеку, а вживати її цілком зайво. Але, киньмо нудні розмови в такий пізній час. Гавриле, дай пібоді!.. нема ліпше на вечерю, як курчата стріляні й смажені конче на рожні! А стріляти треба лише з пібоді...

За пару хвилин з саду залунали постріли: генерал стріляв своїх курчат, котрі ночували на деревах, як дикі птахи. А щоб можна було бачити мішень* вночі, в господарстві не трималось іншої птиці, як виключно біла.

* * *

Минуло зо два десятки літ, як я не згадувала й не чула нічого про генерала-запорожця Зл-на. Та ж емігранти, мов листя в підзимку, гнане вітром, здибуються цілком несподівано з такими знайомими, яких уже ніколи не гадали побачити й напевне не побачили б вдома.

Якось здибала й я свою давню приятельку, кавказьку княгиню О-і. Згадали минуле, добре й лихе. Згадали й тих, що «їх нема, або ж — далеко», немов перейшли

* Мery.

цвинтарем в Задушний День, вклонились далеким могилам; кинули на ту — квіточку — усміх, на іншу — теплий вогник — світле слово, ще на іншу — теплий серпанок — щирий смуток з передчасної смерті. Бо ж те емігрантське минуле — здебільшого самі могилки...

— А що ж Зл-ин? — згадала я.

О-і здивовано піднесла голову:

— Невже нічого не чула? А скільки ж про нього було розмов? Застрелився ще перед революцією.

— Неможливо!

— На жаль, стало це для нього єдиним виходом. Бо ж він був таки правдивий лицарь, хоч і середньовічної форми. А причина, як і повинно бути для справжнього лицаря, — вічна й невміруща: кохання... Так, так! Не махай руками — Іван Михайлович на старі коліна зустрів «даму», яка була йому цілком під парю. Та ж у його серці не могло бути місця ні для чого, що хоч здалеку могло б нагадувати зраду. В листі, якого лишив, написав, що зрадити дружини не може, бо це б плямувало його вояцьку честь, але чує, що лишившись живим, міг би підлягти спокусі «зробити свинство, як останній сучий син». А тому існує тільки один вихід — «попередити безобразіє».

— А генералова?

— Ну, та була «жінщина сирая», не мала великої сили волі. Збожеволіла...

* * *

Милий Запорозцю! Чи згадає вас ще хтось, крім мене — «не злим, тихим словом»? Нехай же вам буде пером чужа земля!

ЗМІСТ

ЗАПОРОЖЕЦЬ	5
ЗУСТРІЧ	13
МАТЕР REGUM	23
ЙОГО ПОКЛИК. <i>Оповідання з часів Ісуса Христа</i>	28
МАРЕВО	36
«НІМІЙ»	40
СЛОВО	45
ФІРДУСИ	54
ЦИГАНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ. <i>Фрагмент спогадів</i>	61
ЛАДАН. <i>Гебрська легенда</i>	67
ОСТРІВ ЮНОСТИ. <i>Східня філіграна</i>	73
ПРИМАВЕРА	86
РІЗДВЯНІ НАСТРОЇ	92
АЗРАЕЛЬ. <i>Легенда</i>	96
ВТРАТА	100
СІЛЬСЬКИЙ ЛИСТОНОША	103
ОКРАДЕНІ	105

КУХАР ІЗ ФОРЛІ	112
ДОМИК ЛЕРМОНТОВА. <i>З моїх нестрих згадок</i>	130
ХРИЗОЛІТ	138
ЗГАДКИ ПРО МОЇ ПОДОРОЖІ	142
DEO GRATIAS	152
СИЛУЕТ. <i>Із записної книжки</i>	159
АНІ. <i>Зі згадок</i>	169
ПОМПЕЙСЬКА ЗГАДКА	174
ПРЕФЕКТОВА СЛУЖНИЦЯ	181
РОКСОЛЯНА. <i>З казок життя</i>	195
Примітки	225